

"ХАЙ ЖИВЕ БУЛГАКОВ!"

(Сентиментальний монтаж)

Такого "булгаківського" снігу, як минулої зими, не було в Києві вже 30 років.

+

"Чомусь зима - найбільш, по-моєму, поетична і навиває спогади... Падає сніг і лоскоче лагідно лице. Дзвенять дзвіночки візників... І скрізь ялинки. І у вас ялинка, і хтось співає: "Qui turchini, color del mare".

(Із останнього, перед смертю Булгакова, листа його київського друга, скрипаля Олександра Петровича Гдешинського від 3 січня 1940 р.)

+

"Але дні і в мирні, і в криваві роки летять як стріла, і молоді Турбіни не помітили, як у міцному морозі наступив білий, волохатий грудень. О, ялинковий дід наш, сяючий снігом і щастям! Мамо, світла королево, де ж ти?"

+

"Коли відспівували матір, були маї, вишневі дерева та акації наглухо заліпили стрільчаті вікна".

+

"Відспівали, вийшли на глухі паперті і провели матір через все величезне місто на цвинтар, де під чорним мармуровим хрестом давно вже лежав батько. І маму закопали. Ех..ех".

"Біла гвардія", Частина перша.

В січні 1922 року Варвара Михайлівна померла. Михайло не зміг приїхати до Києва. Він у цей час був з військами... Денікіна на Кавказі.

"Упадуть стіни, злетить стривожений сокіл з білої рукавиці, погасне вогонь у бронзовій лампі, Капітанську дочку сплять в печі. Мати скаже дітям:

- Живіть.

А їм доведеться мучитись і вмирати".

"Біла гвардія", Частина перша, I.

+

"Я смутно пам'ятаю себе дитиною трьох-чотирьох років. Я сидів у домі в своїй тітки Мар'ї Степанівни на маленькому дитячому горщечку і виколупував очі у плюшевого ведмедика, якого мені подарували.

Лізка, покоївка, дівчина років п'ятнадцяти, підійшла до мене і сказала:

- Годі тобі сидіти на горщику! Вставай, у тебе вмерла мама!

Того ж вечора мене привели на квартиру до батьків. Вони жили на Великій Володимирській в 43-му номері. Дім цей в Києві стоїть і досі, виходячи двома парадними під'їздами на вулицю.

Очевидно, аби втішити, мені дали шоколадку з кремом.

Мати лежала на столі в ідальні у срібній труні вся в квітах. В головах стояли срібні свічники зі свічками і маленька табуретка для монашки, що читала Євангеліє.

Швидко видершись на табуретку, я чмокнув маму в губи і став тикати їй в рот шоколадку... Вона не відкрила

Михайло Булгаков. 1940 р.

рота й не посміхнулася мені. Я здивувався. Мене відтягли від труни і потягли додому, до тітки. От і все. Більше я нічого не пам'ятаю про свою матір".

Олександр Вертинський, "Дитинство".

+

Постарілий Вертинський в 55-му приїздив до Києва, де працював на кіностудії імені О.П.Довженка.

Я хожу по рідному городу,

Как по кладбищу юных дней.

Каждый камень я помню смолоду,

Каждый куст вырастал при мне.

Здесь тогда торговали мороженым,

А налево была каланча...

Пожалей меня, Господи Боже мой...

Догорает моя свеча!..

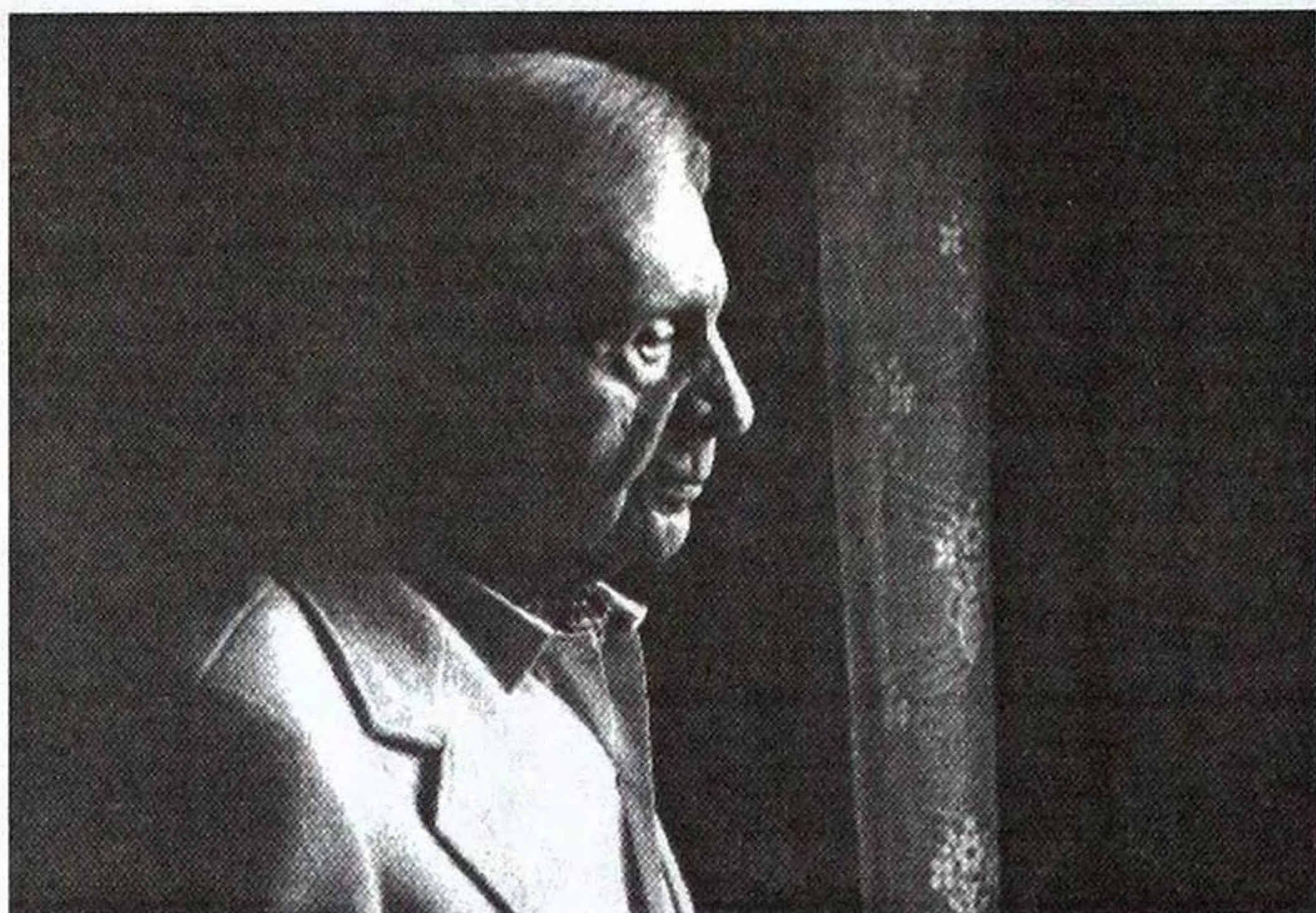
Вдень робота на студії, а вечорами телефонні дзвінки додому і листи, листи. Хто їх пише зараз, якщо є можливість просто подзвонити...

"Київ.

1 листопада 1955р.

Вчора поговорив з домівкою, і легше стало. Всі ці

"Михайло Булгаков. Київські сніги". Сценарій М.Чудакової, А.Сиріх. Режисер А.Сиріх, оператор В.Піка, композитор Ю.Репніков, "Укркінохроніка". 1991.

Марк Ісаакович Прудкін. 20 вересня 1990.

дні серце було в тривожному стані через ці прокляті гроші, які в них і взагалі-то важко вирвати, а тепер, після свят, і геть неможливо. Вчора Володя Мойсеєнко бігав по готелю, шукав грошей на квиток акторам, що летіли до Львова. Ганьба! Яка злиденна студія. Їх всіх треба розігнати. Безладдя цілковите. Всі "жучки" і "арапи" Києва зібрані в ній. Вчора вдень годину сидів у головбуха, намагаючись вирвати свої власні 500 крб. Він розсипався в компліментах моїм талантам і говорив довго, цвітасто, солодко посміхався і мружився. Врешті-решт я розізлився і сказав йому: "Вам треба купити магнітофон, щоб записувати на плівку свої промови. А мені їх слухати нецікаво!" Встав і вийшов з кабінету, хряпнувши дверима. От закінчу ці фільми, і ноги моєї більше не буде на цій студії! Обіцяли дати сьогодні після п'ятої. Подивимось. А як я буду виривати зарплату за півлистопада? Я можу тільки уявити собі. Будь вони прокляті зі своїм кіно. Воно мені вже осточортіло жахливо!

Погода ці дні стояла чудова. Яскраво-голубе небо без жодної хмарки. І тепло порівняно. Ось що значить благословенна земля. Україна!..

Як тобі подобається розгром архітекторів? По-моєму, правильно. Такого гівна набудували, Хрещатик тут - прямо кондитерська. Одні вершкові торти, а не будинки. Балкончики, фестончики, вежки... Несмак страшенний! Недивно. Варяться у власному соку. Нічого не знають і нічого не бачили...

Ну, поки до побачення. Цілуй дітей. Саша".

"Пожалей мене, Господи Боже мой... Догораєт моя свеча!"

22 травня 1991 року в Червоному залі Київського Будинку кіно відбулася прем'єра повнометражного фільму "Михайло Булгаков. Київські сні". Оплески. Квіти. І... на п'ять років зникнення фільму з екранів, якщо не вважати копії, віддрукованої на замовлення для київського Будинку-музею письменника.

"І судили мертвих за написаним в книгах,... з ділами своїми".

(Другий епіграф до роману "Біла гвардія").

Із замітки журналістки О.Мусафірової "Шариков, будь людиною!" в №21 "Комсомольской правды" від 30 травня 1991 року:

"Фарба була бурою, як засохла кров. Очевидно, її вночі виплеснули з розмаху прямо з банки. Патьоки сповзали по вікну і вибіленій стіні. Будинок стояв, як поранений. Будинок, в якому жив Михайло Афанасійович Булгаков і який зовсім нещодавно, до століття Майстра, оголосили музеєм..."

Напередодні свята Дня Києва це і відбулося. В черговий раз... Досі фарбу з барельєфу встигали зішкребти чи замити до появи перших перехожих. Тепер залишили... Для сорому...

Ну ось і прийшли інші часи... І "антисовєтчика" Булгакова посмертно звинуватили в антиукраїнських настроях. Неофіційно, зрозуміло. Але з'явилася така думка".

Дарчий напис на підшивці гумористичних журналів "Іскра" за 1861 рік:

"Милому Михайлу Степановичу Каростіну
8.III.1935р. М.Булгаков, Москва

P.S. Збережіть себе таким, як Ви є і, якщо Вам показуватимуть свинячі рила замість облич, тоді повторюйте "бачу свинячі рила".

Пишу це в пам'ять наших мук над "Ревізором" з великою вірою в Вас.

Ваш М.Булгаков
тоді ж, там же".

Наш фільм про Булгакова знімався до сторіччя з дня народження письменника і знайти людей, які б його знали, було вже майже неможливо. Одним із "останніх свідків" і був кінорежисер Михайло Степанович Каростін, який помер на 96 році життя в Будинку ветеранів кіно в Матвєєвському, що на околиці Москви. Ось одна з його прощальних реплік, яка не ввійшла до фільму, обмеженого часом:

Питання: Михайле Степановичу, Ви з ним (з Булгаковим - А.С.) про кіно, просто, не говорили?

Каростін (погано чує, перепитуючи): Що?

Питання: Не питали його про ставлення до кіно?

Каростін: Про ставлення до кіно я не міг його питати тому що він в кіно ні хрена не розумів... Йому кіно ні до чого було, розумієте? Нащо йому кіно? Та, тим більше, кіно в той час було "бідне", загалом. Він глибоко театральною людиною був, глибоко театральною. А кінематограф того часу, це була "кіношка", по суті кажучи...

Питання: А Ви знаєте, що в цей же час Віктор Шкловський писав сценарій "Ревізора"?

Каростін: Ми з ним були добре знайомі, але він мені ніколи про це не казав...

Питання: В архіві Шкловського є лист з Київської кіностудії, з якого видно, що вони не дуже хорошу гру вели з Вами. Вони уклали два договори на сценарії і Шкловському вони писали, що перевага надається його сценарію, а не Вашому, до того, як всі питання були вирішені ще... Наперед вони віддали перевагу Шкловському.

Каростін: Навіть так... П-падлюки!.. Ну, це "звичайний кінематограф", чого ж би й ні... Це "звичайний кінематограф".

"ВСЕ ТЕАТРИ СОВЕТУЮ ПОЛОЖИТЬ В ГРОБ".
(Депеша В.Ульянова-Леніна - А.В.Луначарському, листопад, 1921 р.)

Марк Ісаакович Прудкін зіграв Шервінського в мхатівських "Днях Турбіних", привезених театром до Києва, в 36-му році. Це був важкий рік для Булгакова. Може, саме тоді йому і з'явилася думка писати п'єсу про Сталіна...

20 вересня 1990 року. Наша знімальна група в квартирі артиста на вулиці Немировича-Данченка в Москві. Плівку відзнято. Більша частина матеріалу увійде згодом до фільму. Остання, сказана ним на прощання фраза до фільму не ввійшла. Звукооператор упакував апаратуру. Але залишився працювати диктофон в руці кінооператора Володимира Піки.

Прудкін: "Це була вистава, яка в нашій долі, в долі Художнього Театру, зіграла величезну роль. Але... вся

трагедія в тому; от одні покоління народжуються, проходять, та жодного доброго слова в архівах ви не знайдете про "Турбіних"... суцільна лайка нищівна, "булгаковщина"... оце все жахливо, ви знаєте".

+

"Зробивши аналіз моїх альбомних вирізок, я знайшов у пресі за 10 років моєї літературної роботи 301 відгук про мене. З них: похвальних - було 3, вороже-лайливих - 298..."

Героя моєї п'єси "Дні Турбіних" Олексія Турбіна друковано у віршах називали "с у ч и м с и н о м", а автора п'єси рекомендували, як одержимого "с о б а ч о ю с т а р і с т ю".

Про мене писали, як про літературного п р и б и р а л ь н и к а, що підбирає об'їдки після того, як "н а б л ю в а л а дюжина гостей"...

Писали: "Про Булгакова, який чим був, тим і залишиться, - **НОВОБУРЖУАЗНИМ ВИПЛОДКОМ**, що пирскає отруєною, та безсилою слиною на робітничий клас і його комуністичні ідеали". ("Комсомольская правда", 14.10.26р.)

Повідомляли, що мені подобається "АТМОСФЕРА СОБАЧОГО ВЕСІЛЛЯ навколо якої-небудь рудої дружини приятеля" (А.Луначарський, "Известия", 8.10.26 р.), і що від моєї п'єси "Дні Турбіних" іде "СМОРІД" (стенограма наради при Агітпромі в травні 27 року), і так далі, і так далі...

Катерина і Блондина Кудрявцеви в дитинстві були друзями дому Булгакових. 15 травня 1991. Фото В.Піки.

...Я прошу УРЯД СРСР НАКАЗАТИ МЕНІ В ТЕРМІ-НОВОМУ ПОРЯДКУ ПОКИНУТИ ТЕРИТОРІЮ СРСР...

...Я прошу Радянський Уряд вчинити зі мною, як він вважатиме за потрібне, але як-небудь вчинити, тому що у мене, драматурга, що написав 5 п'єс, відомого в СРСР і за кордоном, наявні, В ДАНИЙ МОМЕНТ, - злидні, вулиця і загибель".

Москва, 28 травня 1930 р.

М.Булгаков.

+

Остання фраза Прудкіна (з диктофону):

"...Спасибі вам велике! Дай Бог,... Тьху-тьху-тьху (тричі стукає по столі), щоб вийшла ця справа... Якщо дотягну, доживу, значить, побачу. А не побачу, - привіт з того світу!"

+

Марк Ісаакович фільму не побачив.

Він помер в 1994 році, не доживши чотири осені до свого століття. Номер його квартири був - 100.

+

"Ми почали пити чашу кари, і вип'ємо її до кінця. Треба буде платити за минуле неймовірною працею, суворою бідністю життя. Платити і в переносному і в буквальному значенні слова. Платити за безумство безрезневих днів, за безумство днів жовтневих, за самостійних зрадливців, за розбещення робітників, за Брест, за безумне користування станками для друкування грошей... за все!

І ми виплатимо.

І тільки тоді, коли буде вже дуже пізно, ми знову почнемо дещо споруджувати, щоб стати повноправними, щоб нас впустили знову до версальських залів.

Хто побачить ці світлі дні?

Ми?

О ні! Наші діти, може, а може і внуки, бо розмах історії широкий, і десятиліття вона так само легко "читає", як і окремі роки.

І ми, представники невдачливого покоління, вмираючи ще в чині жалюгідних банкрутів, вимушені будемо сказати нашим дітям:

- Платіть, платіть чесно і вічно пам'ятайте соціальну революцію!"

М.Булгаков "Прийдешні перспективи", 1919 р.

+

В докладній (опублікованій в двох номерах журналу "Новини кіноекрана" за 92-й рік, №1-2) і професійній рецензії на фільм про Булгакова "Післямова до ювілею" кінодраматург, поет і кінокритик Леонід Череватенко, - "...готовий навіть визнати цей фільм як визначне досягнення документального кіно, як незаперечний взірць для наслідування" - насправді користується приводом появи фільму для "зведення рахунків" із самим Булгаковим, - (зі статті): "...Ні, не випадково генсек товариш Сталін учащав до МХАТу, він у тому спектаклі знаходив підтвердження власним задумам і розрахункам: "Що стосується власне п'єси "Дні Турбіних", то вона не така вже погана, бо дає більше користі, аніж шкоди. Не забудьте, що основне враження, яке залишається у глядача від цієї п'єси, є враження сприятливе для більшовиків".

Тут автор статті чомусь обриває цитату зі сталінської "Відповіді Білль-Білоцерківському", але ж, як говорив в "Ревізорі" Микола Васильович Гоголь: "Якщо вже почали читати, то читайте все!" А далі в сталінській "Відповіді" від 2 лютого 1929 року написано: "Звичайно, автор ніякою мірою "не винен" в цій демонстрації. Але, яке нам до цього діло?"

+

Точніше "ударил" і "влучила" Майя Каганська в передмові до ізраїльського видання "Білої гвардії" в 1989 році: "Роман, як розорений дім, зяє пустотами недописаних доль, а якщо щось і обіцяє головним героям, - то тільки нові страждання, кров і смерть.

Але ніякі компроміси не врятували б від самого по-

чатку роман (п'єсу) від цензурної заборони, якщо б не містився в романі і п'єсі прийнятний для влади розворот теми: біле бореться не з червоним, а з "жовтоблакитним", протистоять один одному не буржуї і пролетаріат, не поміщики і селяни, протистоять великодержавність - сепаратизму, метрополія - колонії, Росія - Україні, Москва - Києву. А для московських більшовиків, як для будь-якого російського уряду від Петра Великого до Михайла Горбачова, не було і немає загрози смертельнішої, ніж український націоналізм.

“Він підняв книгу так, щоб останнє світло з вікна впало на сторінку, і прочитав:

“Третій ангел вилив чашу свою в ріки і джерела вод; і зробилася кров”. “М.Булгаков, “Біла гвардія”.

В 30-х роках карикатуристи зображали Булгакова не інакше, як білим офіцером. Та навіть найоскаженіші критики і ненависники Булгакова не думали, що він справді був офіцером білої армії, вони лише хотіли викрити його ідейно, вивернути “білим нутром назовні”, тобто показати, що він духовно близький своїм героям. Страшна ж для письменника правда полягала в тому, що з 1918-го до початку 1920-го року він захищав “ДІМ ТУРБІНИХ” зі зброєю в руках. Він

Михайло Степанович Каростін. 21 вересня 1990.

приховував це за життя, а всі три його дружини і після його смерті.

Сталін - Булгакову:

“А може, правда - Ви проситеся за кордон? Що - ми Вам дуже набридли?”

(з телефонної розмови 18 квітня 1930р.)

11 квітня 1996-го пахнуло духмяними гронами “білої акації” з екрану ОРТ. Та наступного дня другу серію “Білої гвардії” вже не транслювали, як не побачили ми і третьої серії. Ні, ніякої офіційної заборони на Булгакова не було, хоча б тому, наскільки часто люблять по всіх каналах “крутити” ледве не шлягерне “Собаке серце”...

Культурна експансія ОРТ на Україну відбувається незрозуміло звідки простягнутою “рукою Москви”, оскільки всілякі юридичні і договірні зобов'язання каналу телебачення, який залишається найпопулярнішим, відсутні, і ніякої ліцензії у ОРТ на мовлення на Україну немає. Тож, якщо встряють в “Поле чудес”, шось мляво і невиразно говорячи, чергові кандидати в “народні обранці”, які народові досить таки обридли своїми “обіцянками”, а швидше відвертим бажанням “добратися до кормушки”, то обурюватися глядачеві, який дивиться телевизор і так “на шару” - нема чого. Наша

ж хата скраю, та й у цирк піти можна, а то всі ці там “Дні Турбіних”, театр... “ламання дурня... Розмовляють, розмовляють... Контрреволюція одна,” - як казав Шариков.

“...1915 рік, літо. Київ евакуювався, німецький наступ підійшов до самих кордонів, а Київ у 300 кілометрах від кордону. В цей рік я приїхала з Москви, й у вікно, з саду зазирнула до кімнати, де жив Міша зі своєю першою дружиною. І перше, що мені впало в очі - через всю кімнату по оштукатуреній стіні написано латинською: “Quod medicamenta non garant mors sanant” - “Що не виліковують ліки, те виліковує смерть”. Це з Гіппократа, давньогрецького лікаря. Й інший... “Ignis sanat”. Це не було написано, але, якщо пам'ятаєте, це в “Майстрі і Маргариті”, - “Вогонь лікує”.

(Зі спогадів сестри Наді)

“Як росіянин, як зв'язаний з вами єдинокровною родиною, тією ж кров'ю, я тепер звертаюся до вас. Я звертаюся до тих із вас, хто має поняття яке-небудь про те, що таке благородство думок. Я запрошую згадати обов'язок, котрий на всякому місці належить людині. Я запрошую роздивитись ближче свій обов'язок і борг земного свого покликання, тому що це вже нам усім темно уявляється, і ми ледве”.

(останні, які залишилися неспаленими, рядки поеми М.В.Гоголя “Мертві душі”.)

Після написання п'єси “Батум”, яка розповідала про молоді роки Сталіна, Булгаков став носити чорні окуляри. Перед смертю він осліп...

З монтажного запису фільму “МИХАЙЛО БУЛГАКОВ, КИЇВСЬКІ СНИ”:

Середній план. Прудкін: “...І ось зі всієї сім'ї “Турбіних” я залишився один. І ось прощання з Михайлом Афанасійовичем. Згадалися слова Олени Сергіївни, його вірного друга, дружини: “Міша! Даю клятву, що зроблю все, щоб “Майстра і Маргариту” знав весь народ”. Михайло Афанасійович відповів: “Так, щоб знали... Щоб знали”.

Ще в період правління генерала Франко в Іспанії був споруджений монументальний Білий хрест - пам'ятник всім загиблим у тій Громадянській війні, який символізував покаєння і всепрощення.

У нас досі немає загального Хреста - пам'ятника, але є роман киянина Михайла Булгакова “Біла гвардія”, який раніше від багатьох інших усвідомив незаперечність тої істини, яка виражена в останніх рядках цієї книги:

“Над Дніпром з грішної і окривавленої землі піднімався у чорну, похмуру височінь нічний хрест Володимира. Здаля здавалося, що поперечна переклада зникла - злилася з вертикаллю, і від цього хрест перетворився на гострий загрозливий меч.

Та він не страшний. Усе пройде. Страждання, муки, кров, голод і мор. Меч зникне, а от зорі залишаться, коли і тіні наших тіл і наших діл не залишаться на землі. Немає жодної людини, яка б цього не знала. Так чому ж ми не хочемо звернути свій погляд на них? Чому?”

За кулісами МХАТу Булгаков влаштував з акторами “гру в слова”...

Якось Булгаков порадував свого вічного суперника з гри Б.Ліванова такою морфологічною знахідкою: “Ліванов, отримайте двадцять копійок”. - “За що?” - “Я бачив сон: я помер, а ви зайшли до буфету і кажете: “Був Гаков, і нема Гакова!” Отримайте!”